

ГРИГОРІЄВІ МИХАЙЛОВИЧУ ТЮТЮННИКУ – 100!

Віра Мелешко

ЙОГО ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ВИР: ГРИГОРІЙ ТЮТЮННИК

Що означає бути письменником? Що означає бути письменником в Україні? А як це – творити в добу суцільної заборони-зневаги-переслідування свого, національного, українського? Такі майже риторичні питання з’являються, коли проникаєш у долю і творчість Григорія Михайловича Тютюнника (23 квітня 1920 р. – 29 серпня 1961 р.). Цьогоріч він, Григорій Тютюнник, був ювіляром; ювілейний і початок його діяльності як прозаїка (1950 р. журнал «Радянський Львів» оприлюднив перше оповідання – «Мирон Розбийгора»), ювілейна і його перша книга роману «Вир» (1960 р. вийшла водночас у Києві, Празі, Москві).

Про Григорія Тютюнника теплі та щирі спогади залишили молодший брат по батькові Григір (Григір Михайлович Тютюнник, 1931–1980) і дружина Олена (Олена Федотівна Черненко, 1925–2009). У мемуарах «Коріння» [10] брат розкрив історію їхнього особистісного і творчого зближення, але найголовніше – показав Григорія як митця, залюбленого в традиції свого народу, совісного, працелюбного. Дружина ж, безпосередній свідок творчого процесу чоловіка-літератора, залучила до власних споминів про нього свідчення родичів, односельців, зберегла пам’ять про письменника-трударя [12].

До вивчення набутку Григорія Тютюнника долучився й полтавець Олексій Неживий: він окреслив історію видання роману «Вир», провів його текстологічний аналіз [4].

«Географія» життя Григорія Михайловича аж надто широка:

– народився на Полтавщині в селі Шилівка Зіньківського району;

– спробу оволодіти технічною спеціальністю зробив в Охтирці (після Шилівської семирічки вступив до Охтирського технікуму механізації сільського господарства, 1934–1935);

– освіту середню здобув у Зінькові (школа № 1, 1935–1938), вищу – у Харкові (літературний факультет Харківського університету (нині – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна), 1938–1941, 1945–1946 рр.);

– розпочав «свою» війну (осінь 1941 р.) коло Білої Церкви, Орла, партизанів за Дніпром, потрапив у полон під Чигирином (літо 1942 р.), утік, знову влився в регулярні частини армії (літо 1943 р.) на Кіровоград-

Григорій Тютюнник (23.04.1920, с. Шилівка Зіньківського району Полтавської області – 29.08.1961, м. Львів) – український письменник, журналіст, педагог

щині, наступного разу потрапив у полон (грудень 1943 р.), імовірно, під час боїв за Кіровоград (нині – Кропивницький), відправлений до концтабору в Чехію, утік (квітень 1944 р.), воював у з’єднанні майора Кокіна в партизанському загоні «За Батьківщину»;

– після другого поранення («Снаряд упав за спиною Тютюнника, і двадцятиграмовий осколок, пробивши речовий мішок, застряв у легенях... На кілька сантиметрів вище серця. Падаючи, він побачив тільки чорну вирву – дуже чорну свіжо зриту землю...») [11, с. 7]) лікувався в Самборі (Львівська область), Кисловодську (Ставропольський край Росії);

– працював у Львові (Львівський технікум підготовки культосвітніх працівників, 1946–1947 рр.) та

Кам'янці-Бузькій (учитель української мови та літератури в школі № 1 (нині – загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 2 імені Григорія Тютюнника), 1947–1957 рр.);

– завершив земний шлях у Львові. Згадує-свідчить дружина Олена: у «1961 році 24 серпня ми переїхали до Львова, а 29 серпня Григорій обрав собі вічну квартиру» (із листа О. Черненко [6, с. 17]). Похований на Личаківському цвинтарі.

Звичайно, письменникові в Україні більшовицько-комуністичного часу нелегко вдавалося бути вільним у творчості, залишатися митцем. Наш земляк Тютюнник мав «таланти людяності. І вроджений, і вистражданий» (оцінка старшого брата молодшим). Цікаво й важливо простежити, що та хто виформували оригінальну особистість Григорія Тютюнника. За нашим переконанням, визначальний вплив на його становлення мали:

– родина. Майбутній письменник з'явився на світ у селянській сім'ї. Батьки, Михайло Васильович Тютюнник (1897–1943) і Ївга Федотівна Буденна (1899–1977), розлучилися «ще до народження сина, а тому в дитячі та юнацькі роки Григорія (мати все життя чомусь називала його Георгієм) найріднішим став дід Федот Йосипович Буденний – голова місцевого комнезаму» [6, с. 78]. Маємо й інше свідчення, яке акцентує на значущій ролі батька у формуванні сина як неперебутнього митця слова. Михайло Васильович не полишав Григорія: допомагав, багато чого навчив – наприклад, віршів Шевченка (сам знав напам'ять мало не всього «Кобзаря»).

Мати Ївга Федотівна – «учителька, залюблена в Слово, – дала хлопцеві настанови людяності, поваги до думки іншого...» [2, с. 199].

«Поняття роду ніколи не було для нас формальним», – стверджував молодший Тютюнник у своїх спогадах про старшого брата.

– Навчання в Харківському університеті. Нині знаємо, що однокурсниками нашого Тютюнника були Дмитро Білоус, Олекса Коломієць, Олесь Гончар, Євмен Долман, Кость Тесленко, Володимир Добровольський, Давид Каневський, Пилип Гаврилов, Данило Бакуменко, Ізида Новосельцева, Микола Безхутрий, котрі згодом стали відомими письменниками, перекладачами, літературознавцями. До речі, О. Коломієць, О. Гончар, К. Тесленко, Д. Каневський так само, як і Тютюнник, – полтавці.

Там, у Харкові, Григорій навчався наполегливо, довгенько засиджувався над книгами в читальному залі; долучався до письменства: був членом університетської літературної студії, літературного об'єднання при Спілці письменників України. На початку 1940 р. в Будинку письменників відбувся перший творчий вечір поета-початківця Тютюнника.

П. Гаврилов окреслив роль Харкова для Тютюнника: «Над його життєвим потоком Харків даленів ніколи не в'янучим вербовим берегом, на якому він спочивав і душею, і серцем, до якого він завжди прагнув» [3, с. 66].

– Закоханість у фольклор, глибинне народознавство. Брат Григорій у «Корінні» твердив: «...я ніколи не зустрічав раніше людини, так самовіддано закоханої у свій народ, і такого знавця українського характеру – од дрібних деталей до найвищих узагальнень».

Пам'ятав і шанував Григорій Михайлович народні пісні. Найулюбленіша – «Ой, журавко, журавко»:

Ой, журавко, журавко,
Чого кричеш щоранку?
Ой як мені не кричати,
Як так високо літати,
Полечу я до саду
До листочка припаду...

Певно, багато кому відомо про випадок, який трапився 28 серпня 1961 р. в редакції журналу «Жовтень»: там розгорілося імпровізоване змагання на знання українських народних пісень. Переміг Тютюнник, бо й знав багато пісень, і блискуче виконував їх.

– Розуміння того, що мова – головний чинник виокремлення нації. Про це він розмірковує в листі до молодшого брата Григора: «От ти пишеш по-російськи <...> знай, братику, мова – душа народу. Як же ти писатимеш про українців не їхньою мовою, як виразиш їхню душу не через їхню мову, сиріч душу? Ти обов'язково зайдеш у цей тупик і потупцяєш назад, шкодуючи, що змарнував стільки часу. Тоді згадаєш мене!..» [10, с. 10].

– Невтомна праця. Тютюнник зізнався: «Пишу і працюю над собою дуже багато, іноді до глибокої ночі, і засинаю втомлений і вічно незадоволений своєю писаниною...». За спогадами колег із Кам'янки-Бузької, котрі були свідками його роботи над «Виром», Григорій Михайлович ніколи не шкодував за тим, що доводилося багато викреслювати. Були такі випадки, коли написане за день або тиждень кидав у палаючу піч і починав працювати заново.

У набутку Григорія Тютюнника – поезія і проза.

Як поет заявив про себе рано: 1936 р. в районній газеті «Більшовик Зіньківщини» опублікував перший вірш «Комсомолець».

Поезія нашого крайнина – то інтимні думки та сповідь про себе й час: «Я потім і кров'ю дороги змочу, / Я рани землею свої залічу, / Хай трупом я ляжу в степу на відлозі, / Ніколи не буде мій край у тривозі»; то зізнання в коханні дружині: «Олено!... Я люблю тебе, / Як літне небо голубе, / Як над степами шум вітрів. / Я на попіл би згорів, / щоб тільки бачить синь очей / в імлі у шелесті ночей, / щоб ти голубила мене, / як вечір квітами дихне, / щоб ти була така мені, / як степ у рідній стороні...» (Олена Федотівна згадувала: «В 1949 році ми познайомилися. В березні одружилися, а з квітня цього ж року

почали боротьбу за його життя. Став рухатися осколок по краю легені і підривав могутнє здоров'я Григорія. Операція, ще одна, і ще» [6, с. 18]).

Привертають увагу твори, присвячені матері:

Ти мене чекаєш вже давно,
Страднице моя, старенька мати.
Б'ють вітри тривогою в вікно,
Не дають тобі спокійно спати.
Не сумуй, не клич собі жалю.
Все ж повинна ти мене діждатись.
Бо я так тебе люблю, люблю,
Страднице моя, старенька мати.

Вірші зібрані в посмертну збірку «Журавлині ключі» (Львів, 1963), своєрідний ліричний щоденник автора. Книга має кілька розділів: «Пахощі землі», «Студентське», «Воєнна лірика», «Матері», «Балади».

Епос Тютюнника-старшого – оповідання «Мирон Розбийгора» (1950), повість «Хмарка сонця не заступить» (1956), роман «Вир» (1962), незакінчений роман «Буг шумить» (1965), збірка оповідань «Зорані межі» (1950). Найраніше визнання нашому країнинові-прозаїкові принесла повість «Хмарка сонця не заступить», та безсмертним став він завдяки «Вирові», роботу над яким розпочав 1956 р. За свідченням Олени Черненко, спочатку письменник хотів на прикладі рідного села (Шилівку назвав у творі Троянівкою) створити роман тільки про війну й окупацію. Однак уже в процесі роботи над книгою персонажі самі «вимагали» від автора робити екскурс у їхнє минуле. Це й визначило епічний характер твору. Перший редактор тексту А. Дімаров так оцінив його: «Що тобі, Грицю, сказати... Хай живі класики тричі умиються, щоб написати щось подібне!..» [5, с. 102].

Нині можна лише подивувати, як авторові вдалося вирватися з прокрустового ложа соціалістичного реалізму, досліджуючи-змальовуючи художні реалії народного й особистого життя українців у першій половині ХХ ст. Журналістка Тетяна Терен переконана: «... Тютюнника-старшого точно не назвеш соцреалістом. Герої “Виру” змінюються, приймають суперечливі рішення, не здаються застиглими й усущіль вигаданими. До того ж навіть попри цензурні втручання, в романі добре видно, якими методами в радянському селі запроваджувалися колгоспи і як радянська влада готувалася до війни» [8]. Ми доповнимо: відступ від соцреалізму вбачаємо і в тому, що автор вдало розкрив вічні цінності людського буття.

На нашу думку, у центрі твору – мотив пошуку правди, справедливості, який переростає в проблему чесності / брехливості. Цей мотив виразний і в «сільській» сюжетно-художній лінії, і у «воєнній», адже «у кожного з героїв “Виру” своя, індивідуальна правда» [1, с. 137].

За підрахунками науковців, у романі Г. Тютюнника 180 персонажів та згадуваних осіб. Головні герої – Йонька й Тимко Вихори, Оксен Гамалія, Валентин Дорош, Оріся Тетеря, Гнат Рева. Їхні характери формуються в «найзвичайнісінькому буденному житті» (Р. Іваничук). Так, поетичну душу Тимка творить рідна природа. Лише чула серцем людина може залишити квітку разом із густим кущиком трави в її зеленому храмі і, бережно обкосивши, піти далі. Не тільки чулістю, а й нездоланністю духу, залізною волею, міцним характером відзначається Тимко. До речі, в його образі відображені певні характеристики самого автора. Найпоетичнішим з усіх персонажів роману є Оріся. Провідні риси її характеру – вірність, ніжність, прагнення й уміння дарувати щастя, приносити радість коханому.

Вибуховий Тимко, принциповий Оксен, невдалий студент Улас, самовпевнений Гнат, лірична Оріся й інші герої «Виру» репрезентують передовсім сільську культуру 1900–1940-х рр.

Більшість дослідників переконані, що саме «Виром» заявила про себе принципово нова лінія в українській прозі.

Ювілей автора – нагода прочитати чи перечитати «Вир», побачити письменницьку напругу, силу його таланту, уміння буденне перетворювати на мистецьке.

Наведемо промовисті й цілком слушні оцінки Григорія Тютюнника – людини-письменника й письменника-людини:

«Він був людиною орлиного злету. Високочолій, з великими руками трудівника, нерозтраченою ніжністю душі і сумовито замисленим поглядом. З дитинства, що пахло ожиною, з голубою ташанської юності він на все життя виніс любов до землі-годувальниці» (із віртуальної екскурсії кімнатою-музеєм братів Тютюнників);

«Було в ньому щось від природи благородне і чисте. У ньому жило внутрішнє добро» (Г. Нудьга);

«Григорій Тютюнник був людиною великої щедрості, душевної чистоти, закоханості в життя і в людей, і всі ці якості органічно ввійшли – та й не могли не ввійти – в плоть і кров його книжки» (О. Гончар);

«...це був на рідкість чесний художник. Він писав тільки про те, що добре знав... Це мені дуже заімпонувало в ньому. Оця глибока порядність – це, либонь, другий пункт по таланті...» (Ірина Вільде);

«Григорій Тютюнник за вродженим прізвиськом – Буденний, але яке свято – читати його прозу! Бо то – поезія, то – сама Україна» (Г. Білоус);

Григорій Тютюнник – човняр на веслах: «човняр поспішав, човняр веслував, човняр не боявся виру» (Василь Земляк).

Пошанування пам'яті Григорія Тютюнника – це окрема велика тема, але згадаємо дещо:

– наш земляк – лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (1963 рік, посмертно. Так само після смерті найвищу премію України отримав і молодший Тютюнник);

– ім'я письменника має школа в Кам'янці-Бузькій; Шилівський заклад загальної середньої освіти I–III ступенів Зіньківської районної ради Полтавської області домігся присвоєння імені Григорія й Григора Тютюнників;

– у Кам'янці-Бузькій на будинку по вулиці Шевченка, 13, де свого часу мешкав письменник, встановлено меморіальну дошку;

– у Вищому професійному училищі № 71 м. Кам'янки-Бузької одну з експозицій музею присвячено життєвому і творчому шляхові Г. Тютюнника;

– 2016 р. на фасаді приміщення старої школи в с. Шилівці, у якій навчалися Григорій і Григир Тютюнники, відкрито меморіальну дошку з їхніми зображеннями.

Здається, ось тут, біля нас звучить голос-настаснова столітнього ювіляра, завжди молодого (полинув у засвіти в неповних 42 роки) Григорія Тютюнника з полтавського краю:

Йдучи від рідного порогу,
Багато не беріть в дорогу:
Блакить, синь неба, журавлі
Й любов до рідної землі.

Література

1. Бадзьо Ю. Дійсність і позиція письменника. *Дніпро*. 1963. № 3. С. 136–144.

2. Бондар Н. Роман «Вир» Григорія Тютюнника: до проблеми літературно-краєзнавчих особливостей. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2011. № 3 (214). С. 198–204.

3. Гаврилов П. Харківська поема. До 50-річчя Г. Тютюнника. *Пранор*. 1970. № 5. С. 66–68.

4. Григорій Тютюнник «Вир» (роман), Григир Тютюнник «Вир» (кіносценарій) / підгот. тексту і передмов. Олексія Неживого. Полтава : Дивосвіт, 2017. 380 с.

5. Дімаров А. Прожити й розповісти: повість про сімдесят літ. Київ : Дніпро, 1997. 319 с.

6. Неживий О. Брати Григорій і Григир Тютюнники: «Пам'ять, як вишневий цвіт...». *Українська літературна газета*. 2019. 15 березня. С. 17–18.

7. Неживий О. «І бажаю всіх земних благ»: із життєпису Григорія і Григора Тютюнників. *Слово і Час*. 2017. № 2. С. 77–83.

8. Терен Т. Літературний і життєвий «Вир» Григорія Тютюнника. URL: <https://blogs.korrespondent.net/blog/users/3215495-literaturnyi-i-zhyttievyy-vyr-hryhoriia-tuituinnyka>.

9. Тютюнник Г. Вир: [роман]. Київ : Дніпро, 1990. 512 с.

10. Тютюнник Г. М. Коріння. Київ : Дніпро, 1978. 294 с.

11. Тютюнник Ф. Осінь пахла багаттям. Штрихи до портрета Григорія Тютюнника. *Літературна Україна*. 1968. 21 грудня. С. 7–8.

12. Черненко О. Не зміліє пам'яті криниця. Спогади про Григорія та Григора Тютюнників. Київ : Ярославів Вал, 2001. 255 с.

